

ӘОЖ 81'25

Р. Барикүлов

Шет тілдер және іскерлік карьера университетінің магистранты, Алматы, Қазақстан
 Ғылыми жетекшісі: Қортабаева Гүлжамал

Транскрипция мен транслитерация: жалқы есімдерді аудару және оқыту тәсілдері

Аңдатпа. Мақалада жалқы есімдерді оқытудағы ономастикалық бірліктерді аудару тәсілдеріне тоқталып, баламасы жоқ лексикаға сипаттама берілген. Ағылшын тілінің фонетикалық транскрипциясындағы таңбаларды қазақ дыбыстарының көмегімен таныстырудың қазақ аудиториясында ағылшын тілін оқытуда маңызды екенін ғалымдардың пікірін келтіре отырып дәйектелген.

Түйінді сөздер. Шетелдік мәдениет, көрнекілік ұстаным.

XX ғасырда салғастырмалы әдіс арқылы туыстас емес тілдерді де зерттеу керек деген пікір кең өріс алды. Бұл әдістің соңғы жылдары кең тарағандығы соншалық, тіпті осыған байланысты тіл білімінің жаңа тараулары, зерттеудің жаңа бағыттары пайда болды: салғастырмалы фонетика, салғастырмалы лексикология, салғастырмалы фразеология, т.б.

Зерттеушілер ағылшын тілін білім беру жүйесінде оқытудың әдістемесін, оның қағидалары мен салыстырмалы сипаттамаларын төмендегідей атап көрсетеді:

А. Ағылшын тілін оқытудың қазіргі әдістемесі: коммуникативтік әдістеме; жоба әдістемесі; интенсивті әдістеме; іс-әрекеттік әдістеме; қашықтықтан оқыту әдістемесі.

Б. Ағылшын тілін оқытудың қазіргі заманғы әдістемесінің әдістемелік ұстанымдары. Коммуникативтік әдістеме:

- қарым-қатынас арқылы шетелдік мәдениеттің барлық аспектілерін игеру ұстанымы;

- шетелдік мәдениет аспектілерін өзара байланыста оқу ұстанымы; шетелдік мәдениет аспектілері мазмұнын модельдеу ұстанымы;

- оқу үдерісін оны кванттау (оқу үдерісінің құраушыларын (мақсаты, құралы, материалдары, т.б.) бөлу) және бағдарламалау негізінде басқару ұстанымы;

- шетел тілін оқытуды ұйымдастырудағы жүйелік ұстанымы;

- шетел тілін ситуация негізінде өзара қарым-қатынас ретінде оқыту ұстанымы;

- шетел тілін игеруді жеке даралау ұстанымы;

- шетел тілін игеруде оқушылардың, студенттердің өз бетінше жұмыс жасауын және сөздік ойлау іс-әрекеттерін дамыту ұстанымы;

- шетел тілін оқытудағы функциональдылық ұстанымы;

- шетел тілін оқытудағы жаңалықты ұстанымы.

Көптеген әдістемелерде (әсіресе, қашықтықтан оқыту, жоба) көрнекілік ұстанымы пайдаланылады.

Бұл келтірілген шетел тілін оқыту қазіргі заманғы әдістемесі мен әдістемелік ұстанымдарының салғастырмалы сипаттамасын білу оқытушы үшін қажетті шарт болып табылады. Олар:

- әдістеменің ерекшелік белгілері (жоғарыдағы бес әдістемеге байланысты);

- әдістемелердің ұқсас белгілері;

- әдістемелердің оң және теріс жақтары.

Қазіргі зерттеушілер шетел тілі сабағының негізгі құрылымдық бірлігі ретінде мыналарды атап көрсетіп жүр: фонетикалық жаттығу; жаңа тілдік материалмен танысу; жаттықтыру; сөз тәжірибесі; сабақты қорыту.

Аудармадағы транскрипция дегеніміз – бастапқы лексикалық бірліктердің аударма тіліндегі фонемалар арқылы фонемалық ресми қайта жаңғыруы, негізгі сөздің фонетикалық имитациясы.

Аударманың келесі тәсілі транслитерация – бастапқы лексикалық бірліктерді аударма тілінің әліпбиі арқылы әріптік ресми қайта жаңғыруы, негізгі сөздің әріптік имитациясы. Бұл жерде бастапқы сөз аударма мәтінінде аударма тіліндегі айтылу сипатына сай түрде беріледі.

Мәселен, *Shakespeare – Шекспир* есімінің қазақ тіліне аударылуы ағылшын тілі дыбыстарының оқылу заңдылықтарына ішінара сәйкестенсе, қазақ тілінде фонетикалық сәйкес-

сіздік болған жағдайда ішінара ұқсас түрлеріне түрлендіріледі. Мұндай транскрипция амалы ағылшын есімдерін қазақ тіліне аударуда қолданылады.

Ғалым Б. Тілеубердиевтің тұжырымдауынша, тілде көрініс тапқан адам ұғымын анықтауда этникалық өзіндік сана аса маңызды, себебі ол этникалық қауымды қалыптастыратын барлық негізгі факторлардың іс-әрекеті нәтижесінің ерекше тегі болып табылады [1,98]

Реалия аудармасы – тілдің ұлттық және тарихи маңызды мәселелерінің берілуі. «Реалия» деген сөздің өзі латын тіліндегі көпше түрде қолданылатын сын есім. (realis – нағыз, шын дегенді білдіреді). Реалия көбіне затты білдіреді және оны көп жағдайда мағынасы жағынан «өмір» деген түсінікпен байланыстырады. Сөздік анықтамаларға сәйкес реалия бұл мәдениет, тарих мәліметтері, мемлекеттік институттар, ұлттық және фальклорлық кейіпкерлер аттарының аңыздар пәні болып табылады.

Ж.А. Жетесованың «Аударма негіздері» оқулығында реалия аудармаларының берілу тәсілі берілген. Мысалы қазақ тіліндегі Айсәуле немесе Гүлім есімдері ағылшын тіліне транслитерация тәсілі арқылы Aisaule, Gulim деп аударылып, мәтін ішіндегі есім рөлін атқарады. Бірақ, сөзсіз мәтіннен тыс ассоциацияны жояды: Айсәуле – айдың сәулесі және Гүлім – гүл. Ағылшын тіліндегі Bloody Mary бастапқы мәдениетке сай бір уақытта коктейль және ағылшын ханшайымының тарихи титулына сәйкес аллюзия бола отырып, екі мағынаға да бір атау кейпіне ие болады [2,8].

Қазақ тілінде бұл атаудың екі түрлі формасы берілген: Қанды Мэри (коктейль) және Қанды Мария (ханшайым). Көптеген контекстерде бастапқы бірлікті біріктіру маңызды емес, бірақ бастапқы мәтін авторы оны күрделірек мәтіндік дүние – стандартты түрде тәуелсіз бірліктер жүйесіне толы бейнелеуде қолданса, аудармашы қиын жағдайда қалып, өзінің стилистикалық тәсілін таңдауына апарып соқтырады

Тілдерді салғастыру барысында бұл құбылыстарды білдіретін сөздер баламасы жоқ лексикаға жатады. Баламасы жоқ сөздер деп басқа мәдениетте кездеспейтін түсініктерді білдіруге қызмет ететін сөздерді айтамыз. Олар басқа тілге бір сөзбен аударылмайды және сол тілде бұл сөздерге сәйкес баламалары болмайды. Аудармашы суреттеу арқылы немесе өз неологизмдерін ұсына алады. Мысалы: Victor

(радио және теледидар жабдықтарын шығаратын фирма атауы), book-maker (жүгіру және секіруден жиналған қауымнан үстеме ақша алатын адам).

Басқа тілдік реалиялар сәйкессіздігі келесі жағдайларда байқалынады:

Реалия тек бір тіл тобына ғана тәнб ал екінші топта бұл сөздер кездеспейді: Drugstore (АЕ), the chemist's (ВЕ) – дәріхана

Реалия екі тілдік топқа да тән, бірақ олардың біреуінде реалия ерекше көрсетілген: Clover leaf (АЕ) – машинаның үш бағытта ашылу жолдары.

Әртүрлі ортада ұқсас функциялар түрлі реалиялармен беріледі: hot dog (АЕ) – тоқаш нан, soda fountain (АЕ) – кафе – балмұздақ

Ұқсас реалиялар әртүрлі болады: cuckoo's cell – көкектің шырылдауы (орыстардың сенімдерінде енді қанша өмір сүреміз дегенді білдірсе, американдықтардың сенімдерінде тұрмыс құру тойына дейін қызға қанша жыл бар дегенді білдіреді). Басқа тілдік формалардың сәйкессіздігі аударма тіліне ене отырып түрліше болып келеді.

Бұл реалиялар сөйлемде септеу және түрге байланысты өзгеріп отырады, ал қалғандары жіктелмейтін категорияларды қолданады: ковбой – (cowboy) ағылшын сөзі. Тілдік құбылыс ретіндегі мәдениетпен тығыз байланысты реалиялар ортаның дамуындағы барлық өзгерістерге тез әсер етеді, олардың арасында реалия – неологизмдер тарихи сөздер, көнерген сөздерді атап өтуге болады.

Лингвоелтану реалияларының қатарына ономастикалық реалиялар жатады:

1. Топонимдер – мәдени-тарихи ақпараты бар географиялық атаулар: Boston Pops – музыкадағы Бостон оркестрі.

2. Антропонимдер – тарихи тұлға, қоғам қайраткерлерінің, жазушылардың, көркем әдебиет кейіпкерлерінің аттары: Mickey Mouse Мики Маус тышқан.

3. Әдеби шығармалардың ел өмірінде орын алған тарихи жағдайлардың, мемлекеттік және қоғамдық кеңселердің аттары: popart – поп арт, BBC – British Broadcasting Corporation – Британияның радио тасымалдау компаниясы.

Бұл жерде бастапқы сөз аударма мәтнінде аударма тіліндегі айтылу сипатына сай түрде беріледі.

Мәселен, *Shakespeare* – *Шекспир* есімінің қазақ тіліне аударылуы ағылшын тілі дыбыстарының оқылу заңдылықтарына ішінара сәйкестенсе, қазақ тілінде фонетикалық сәйкессіз-

дік болған жағдайда ішінара ұқсас түрлеріне түрлендіріледі. Мұндай транскрипция тәсілі ағылшын есімдерін қазақ тіліне аударуда қолданылады.

Қазақ есімдерін ағылшын тіліне аударуда біраз қиындық орын алады. Мысалы, қазақ тіліндегі ж, х, ю, я, і, ө, ң, ғ, ұ, ү, к, ө сынды әріптер мен дыбыстарды ағылшын тіліне аудару қиындық туғызады. Сонымен бірге патша есімдері мен титулдарын аудару кезінде аудармашының аударма транскрипциясын қолдануында да біршама қиындықтар орын алады.

Осы салада XIX ғасыр соңына дейін қолданысқа енген есім түрлеріне қатысты жалпы тілаларлық транскрипция ережелері бар.

Мәселен, ағылшын королі *James I Stewart* есімі әдебиеттерде *Иаков I Стюарт* деп аталса, соңғы жылдары баспасөз беттерінде *Яков I* есімі кездеседі. Дегенмен, бұл ішінара дәстүрлі түрден ауытқу шын есім транскрипциясына әлі өткен жоқ, яғни *Джеймс I* негізгі есімі әзірге қолданыс аясында кездеспейді.

Зерттуші Жетесованың түсіндіруі бойынша, аударма тәжірибесінде жалқы есімдердің аудармасы үшін қолданылатын транскрипция және транслитерация тәсілдері жеткіліксіз болып келеді. Егерде жалқы есімдер негізіне символдық қызметтер жатса, яғни ерекше объект есімі болса немесе есім орнына емес, қосымша есім орнына қолданылса, онда олар жалпы есімге айналады. Өйткені, есім тұлғаның тұлғалық қасиеттерін және белгілерін білдіреді.

Мұндай жағдайларда транскрипциядан басқа немесе оның орнына калькалаумен бірге семантикалық аударма үйлесімділігі қолданылады. Мысалы, ағылшын мәтіндерінде кездесетін *Chief White Halfoat* есімін қазақ тіліне әртүрлі тәсілдер арқылы жеткізуге болады: Чиф Уайт Хафоут (транскрипция), Қолбасшы Ақ Сұлы (семантикалық аударма), Қолбасшы Уайт Хафоут (аралас аударма: семантикалық аударма мен транскрипция үйлесімділігі). Джозеф Хеллердің *Catch – 22* романында бұл есім аралас мағынада қолданылған: мұнда *Chief* кейіпкердің үндіс екендігін білдіретін қосымша есіммен бірге, тарихи қалыптасқан, ағылшын тіліне аударылмайтын ресми негізгі үндістердің жанұялық атауы болған *White Halfoat* тегі үйлескен.

Осы жерде қолдануға қажетті тәсіл – аралас аударма болғанымен, «метис» мағынасын білдіретін *half-bread, half-blood* сияқты әдіспен жасалып Хеллердің сатиралық «атына заты сай» *Halfoat* есімі өз мағынасын жоғалтады және

есім мен кейіпкерді суреттейтін контекстік тәуелділікті ұстанады: *White Halfoat was a handsome, swarthy Indian from Oklahoma with a heavy, hard-boned face and tousled black hair, a half-blooded Creek from Enid...*

Жалқы есімдерді аударудағы транскрипция мәдениетаралық үйлесімділіктер аясымен байланысты болады: өзге мәдени атауларды ағылшын тіліне транскрипциялау қазақ тілінен өзгеше болуы мүмкін. Осындай атаулардың қазақ және ағылшын тілінің мәдениетіне сай дәстүрлі түрлері әртүрлі болып келеді.

Мысалы, қазақ тіліндегі *Шыңғыс хан* нұсқасын ағылшын тілінде *Genghis Khan (Jenghiz)* деп аударуда екпін бірінші буынға түседі, Қытай астанасы *Пекин* атауын ағылшын тіліне аударғанда мүлдем өзгеше *Beijing* деп аударылса, *Валтасар* патша есімі ағылшын тілінде тануға қиын кейіпте *Bel-shaz-zar* (екпін екінші буында) деп, *Amenophis IV* (Ikhnaton) қазақ тілінде *Аменхотеп* не *Эхнатон* болып өзгереді. Мұндай сөйкессіздіктер тізімі біршама үлкен болғандықтан, аудармашыдан тілдік және жалпы мәдени көрегендіктің болуын талап етуі орынды.

Аудармашы қиын мәселелердің бірі деп басты назар аударатын нәрсе – бастапқы мәтіндегі мәдениетке сай, бірақ аударма тілінің мәдениетінде мүлде кездеспейтін ұлттық-мәдени объектілер атауы – реалийлер. Кең көлемді мәдениетаралық коммуникация жағдайында бұл атаулар үлкен топ құрайтындықтан, оларды аударуда транскрипция не транслитерация әдістерін қолданған қолайлы.

Өнертану мәтіндерін аударудың да өзіндік ерекшеліктері бар. Олардың ішінде ұлттық өнер үлгілері атауларын, мешіт, шіркеу атауларын, т.б. аударуда қиындықтар туындайды. Бұл мәселелерді шешу жолы – транскрипция, семантикалық аударма не аралас аударма.

Тағы бір транскрипция тәсілі арқылы аударылатын мәдени-реалийлер түрі – фольклорлық және әдеби шығармаларда кездесетін фантастикалық тіршілік иелері атаулары мен есімдері: *Алдар Көсе – Aldar Kose, Hobbit – Хоббит, Goblin – гоблин* және т.б.

А.Ш. Тәжикеева ағылшын тілдік дүниенің бейнесіндегі паремиологияда «ер адамның» жас ерекшелігі жөнінде қалыптасқан стереотиптік көзқарастар ер адамның әйелдерден артықшылығын сипаттайды деп тұжырым жасайды. *Man is as old as he feels, and woman as old as she looks* (с.с.а.: *Ер адам өзін қаншалықты сезінсе, сол жаста, әйел қанша жаста көрінсе сол жаста*); *Men age like wine, women age like milk*

(с.с.а.: Ерлер шарап сияқты қартайды, әйелдер сүт сияқты) [3,108].

Дегенмен, осындай есімдердің біраз бөлігі, әсіресе объектінің белгілі бір шынайы қасиетін білдіретін мағыналық құрамдары барлары аралас аударма не калькалау арқылы аударылады. Ғалым З.Д. Попованың түсіндіруінше, «Ұлттық менталитет – ұлттың когнитивті стереотиптер жиынтығымен анықталатын шындықты қабылдау мен түсінудің ұлттық тәсілі» [4,59].

Ономастикалық зерттеулер Елбасымыз ұсынған «ұлттық идеяны» қалыптастырудағы құнды фактор болып табылады. Ономастикалық ізденістерді осы тұрғыда жүргізу, когнитивтік, этнолингвистикалық культурологиялық зерттеулер – осы күннің талабы.

Ғалым Н.М. Рсалиева ағылшын тілінің фонетикалық транскрипциясындағы таңбаларды қазақ дыбыстарының көмегімен таныстыру қазақ аудиториясында ағылшын тілін оқытуда ең қиын да, ұзақ уақыт жұмсалатын үдерісті жеңілдетеді, жеделдетеді, бұл тәсіл ағылшын тілін өз бетінше үйренушілерге де пайдалы [5,] деп есептейді, біз де осы тұжырымды мақұлдаймыз.

* * *

В статье рассмотрены методы и роль перевода личных имен в процессе обучения иностранному языку. Дано описание лексики, которое не имеет альтернативы в других языках. Также обоснована роль транскрипций английской лексики казахскими звуками в процессе обучения английскому языку.

* * *

In the article considered methods and the role of translation of proper names in teaching process of foreign language. Giveb describing to lexical units which don't have alternatives in other languages. Although, discussed the issue of transcription English proper names with Kazakh letters wile teaching English to Kazakh groups.

Қорыта келгенде, қазақ тіліндегі жалқы есімдерді ағылшын тіліне тілдің транскрипциялау мүмкіндігі шектеулі болғандықтан, транслитерация тәсілі арқылы қабылданады. Ал ағылшын тілінің жалқы есімдері қазақ тіліне фонетикалық принципке негізделіп, транскрипция тәсілі арқылы қабылданады.

Әдебиеттер

1 Тілеубердиев Б.М. Қазақ ономастикасының лингвоконцептологиялық негіздері. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2007. – 280 бет.

2 Жетесова Ж.А. Аударма негіздері. – Ақтөбе, 2008.

3 Тажикеева А.Ш. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі гендерлік аспект (мақал-мәтелдердің материалында). – Қарағанды, 2011.

4 Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007.

5 Рсалиева Н.М. Қазақ онимдерін ағылшын тілінде транслитерациялаудың ғылыми-теориялық негіздері. Филол. ғыл. канд. дисс. – Алматы, 2008.